

інтересів дитини. Переконання дитини підлягають уважному розгляду.

Держави забезпечують здійснення всіх прав без будь-якої дискримінації чи відмінностей для кожної дитини.

Діти не повинні розлучатися із своїми батьками, крім тих випадків, коли це роблять компетентні органи в інтересах благополуччя дітей.

Держави повинні сприяти з'єднанню сімей, дозволяючи в'їзд у країну або виїзд із неї.

Батьки несуть основну відповідальність за виховання дитини, але держави повинні надавати їм відповідну допомогу й розвивати мережу дитячих закладів.

Держави повинні забезпечити захист дітей від нанесення їм фізичної або психічної шкоди і відсутності інклюзії, включаючи сексуальні зловживання чи експлуатацію.

Держави забезпечують заміну догляду за дітьми без батьків. Процес усиновлення повинен ретельним чином регулюватися і повинні бути підписані міжнародні угоди, щоб були передбачені гарантії і забезпечена юридична дійсність у тому випадку, якщо прийомні батьки мають намір вивести дитину з країни, де вона народилася.

Розуміння прав людини і досвід у цій галузі є для молоді важливим елементом підготовки до життя в демократичному і плюралістичному суспільстві. Це є частиною соціальної й політичної освіти, що включає взаєморозуміння між народами й культурами.

Поняття, пов'язані з правами людини, можуть і повинні закріплюватися у свідомості якомога раніше. Так, наприклад, діти, які відвідують дитячий садочок або навчаються в початковій школі, можуть уже набути досвіду ненасильницького врегулювання конфліктів і поваги до іншої людини.

Ознайомлення підростаючого покоління з більш абстрактними поняттями прав людини, такими, що передбачають розуміння філософських, політичних та юридичних концепцій, може здійснюватися на рівні середньої школи при вивченні таких предметів як історія, географія, соціальні науки, курси морально-релігійного циклу, мови та літератури, економіки.

Оскільки права людини неминуче пов'язані з політикою, викладач повинен завжди виходити з міжнародних пактів та угод і намагатися уникати нав'язування своїх власних переконань учням та не втягувати їх в ідеологічну боротьбу.

Вивчення прав людини в школах може здійснюватися різними шляхами, враховуючи вік, свідомість школярів, конкретні ситуації в школах та систему освіти. Темі вивчення прав людини можуть включати: 1) основні види прав людини, обов'язків, зобов'язань, відповідальності; 2) різні форми несправедливості, нерівності й дискримінації, включаючи нерівність статей та расизм; 3) відомих людей, рухи й події, успіхи й поразки в історії та триваючій нині боротьбі за права людини; 4) основні міжнародні декларації та конвенції про права людини, такі як Універсальна декларація прав людини та Конвенція захисту прав людини й основних свобод.

Процес викладання прав людини залежатиме від місцевих систем освіти, які значно відрізняються одна від одної. Залежатиме також від свободи дій викладачів у досягненні своєї мети навчання. Але учитель завжди буде в центрі уваги щодо нових починань, тому на ньому лежить велика відповідальність за передачу змісту поняття прав людини.

ПРАВОВЕ НАВЧАННЯ ЯК ДУХОВНО-КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ З ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

*Н.Н. Олейник, Ю.А. Олейник
г. Белгород, Россія, г. Харків, Україна*

Розвиток і закріплення східнослов'янської цивілізації пов'язані з існуванням Київської Русі, або Руською державою з центром в Києві, яка зародилася приблизно у VIII ст. і

остаточно склалася у другій половині IX ст. Сучасники іменували Київську Русь просто «Русь» або «Руська земля», про що свідчить повна назва «Повісті временних літ». У Давній Русі сформувалася висока самобутня культура, розвиток якої проходив в безпосередньому зв'язку з еволюцією східнослов'янського суспільства. Однією із важливих цінностей духовної культури східнослов'янської цивілізації є правове навчання.

У Київській Русі разом з прийняттям християнства в 988 р. почалося розповсюдження книжковості, писемності і правової освіти, з'явилась нагальна потреба в грамотних спеціалістах різного профілю, і в першу чергу спеціалісти з права. У цьому зв'язку спочатку вирішувались деякі питання книжковості, освіти населення, а потім були проведені юридичні роботи зі складання Церковного Уставу Володимира І.

Згідно з «Повістю временних літ», відразу після прийняття християнської віри, відбулися державні дії з впровадження освіти серед населення. З розповсюдженням хрещення у містах і селах великий князь примусово «забирав» дітей у «нарочитої чади» і «відавав їх у навчання книжкове» [1]. Цей факт світськими і церковними істориками видається як початок руської системної освіти.

За княжої доби існувала певна система освіти. Діяли монастирські школи. Вони створювалися при монастирях, великих соборах. Залежно від рівня освіти настоятелів, монастирські школи могли мати різний рівень: у зовнішніх монастирських школах навчалися миряни, а у внутрішніх – майбутні ченці, священники.

З X по XII ст. було відкрито чимало монастирських шкіл. У Києві їх було 17, у Чернігові – 4, Переяславі – 4, Галичі – 3, Смоленську – 5, Полоцьку – 3, Володимирі – 5, Ростові – 2, Суздалі – 4, Новгороді – 20, у Новгородських землях – 10 [2]. Навчання здійснювалося диференційовано: молодих чорноризців із заможних станів готували до високих церковних посад, а рядове поповнення – до церковної служби і праці і монастирському господарстві.

Монастирські школи для свого часу давали досить глибокі знання в області права. Ознайомлення учнів із церковним правом відбувалося за «Номоканоном», церковними статутами князів Володимира Святославина і Ярослава Мудрого.

«Номоканон» (у перекладі на старослов'янську мову він дістав назву «Кормча книжка») – це збірник церковного права. Він складається з «Еклоги» і «Прохірона».

«Еклога» містить витяги з інституцій, речей, кодексу і новел Юстиніана та деякі нові додатки, зроблені візантійськими царями Львом і Костянтином під впливом звичаєвого права народів, що були завойовані візантійською імперією. «Еклога» складається з 18 титулів, з яких 16 присвячені цивільному праву (про шлюб і посаг, про дарування, про спадщину і опікуєнство, про відпущення раба на волю, про деякі види договорів і свідчення). 17-й титул містить норми кримінального права, в 18-й трактує про розподілення воєнної здобичі.

«Прохірон» скасовував «Еклогу», очищав візантійські закони від звичаєвого права і наближав їх до засад римського права. Постанови «Прохірона» є переробленими нормами кодекса Юстиніана, а тому вони досить наближені до римського права. З 40 титулів «Прохірона» 11 перші присвячені шлюбіві і посагу, 12-20 титули – зобов'язанням, 21-37- праву спадщини, 38 – приватним і публічним будівлям, 39 – нормам кримінального права і 40 – проблемам розподілу військових трофеїв.

Окрім «Еклоги» і «Прохірона» до «Кормчої книги» входив і збірник права під назвою «Закон судного людя», який за змістом подібний до візантійського права.

У монастирських школах вивчення юриспруденції як напрямку правового виховання здійснювалось також за церковними статутами князів Володимира Святославина і Ярослава Мудрого, які є пам'ятками давньоруського церковного права. Ці статuti повинні були унормувати становище церкви. Устав князя Володимира визначав місце церковної організації в державі – джерела її матеріального забезпечення, сфери юрисдикції. Він містить відомості про хрещення Русі, створення в Києві церкви Богородиці; норми щодо її матеріального забезпечення в формі десятини від надходжень княжого, судового, торгово-

го мита, від приплоду худоби і зборів врожаю; норми про передачу під юрисдикцію церкви справ, пов'язаних з внутрішнім життям сім'ї, справ людей церковних та окремих соціальних груп, в яких була зацікавлена церква.

В уставі Ярослава Володимировича знайшла відображення спроба церкви досягти ефективних результатів у боротьбі із залишками язичництва. Ним забороняються шлюби між родичами, двоєженство, самовільне розірвання шлюбу, а також встановлюються покарання батькам, які примушують дітей до укладення шлюбу проти їх волі. Церква за підтримки світської верхівки прагнула до зосередження всієї повноти влади та запровадження репресивних заходів у боротьбі з порушенням моральності [3].

У часи князювання Ярослава, який подолав давні язичницькі традиції, почалося масштабне будівництво церков і монастирів, а також активне провадження «кнєвої книжкової політики». У результаті «вірування християнське почало плодитися і поширюватися» [4].

Проведена князем Ярославом книжно-освітня реформа мала багатопрофільний характер. Треба було навчити певну групу людей церковному співу, грецькій мові, текстам богослужбових книг, витворам батьків Церкви, церковному праву. При цьому найбільш освічена частина духовенства, такі як Іларіон Київський, мала відношення до законодавчої діяльності. При Ярославі в Києві була створена перша руська бібліотека, яка нараховувала 500 томів. Історик Церкви Є. Голубинський підкреслював напрямок замислу князя Ярослава на створення широкого прошарку грамотних людей, тоді як при Володимирі ставилася мета «освіти еліти» і створення вузького прошарку «візантійської освіченості». Саме «книжкові роботи» Ярослава Мудрого надали Київській Русі можливість мати основоположні праці Батьків Церкви, церковну літературу, а також, частково, правову літературу («Номоканони»), що слугували джерелом їх правового навчання.

Оскільки при Ярославі законодавча діяльність зосередилася в княжому оточенні, то знання візантійського законодавства в елітній групі поєднується і зі складом учасників законодавчого процесу. Закономірним наслідком ситуації була розробка при Ярославі Мудрому тексту церковного Уставу з конкретними нормами права і конкретними правовими ситуаціями, чого не було при Володимирі I [5]. Це сприяло розвитку правового виховання і правової освіти.

У часи Київської Русі діяли палацові школи, які були першими паростками вищої школи в Україні. Ці школи в літописі називаються школами книжного вчення. Першу палацову школу відкрив князь Володимир в 988 р. Палацові школи спочатку могли діяти при княжому палаці, а згодом – при новозбудованій церкві Богородиці (988-996), відомій під назвою Десятинної. За часів Ярослава Мудрого при Києво-Софійському соборі існував освітній центр.

За рівнем освіти палацові школи наближалися до освітніх установ Візантійської імперії. У них навчалися в основному вихідці з князівсько-боярського середовища, які згодом мали поповнити лави вищої державної і духовної влади.

Палацові школи в XI ст. мали певне міжнародне значення, про що свідчать літописи, латинські хроніки, скандинавські саги тощо. Зокрема через різні політичні ситуації претенденти на корони європейських монархів здобували освіту і виховувалися при дворі Ярослава. Серед них – угорські королеви Андрій та Левенте, сини англійського короля Едмунда Залізноїбокого – Едуард і Едвін, датський королева Герман, польський – Бистрим, шведський – Инге, юні скандинавські конунги Улаф, Геральд та ін.

У палацових школах вивчали граматику, арифметику, риторику, піїтику, географію, богослов'я, іноземні мови, філософію, космогонію, а також юриспруденцію та інші предмети. Юриспруденцію вивчали за «Правдою Руською». Це перший кодифікований збірник юридичних норм українського народу.

«Руська правда» має три редакції – коротку, розширену та скорочену. Коротка редакція – найдавніша (XI ст.) – складається в «Правди Ярослава», «Правди Ярославичів», «Покону вірного» та «Уроку мостникам».

В основу «Найдавнішої Правди» покладене давньоруське звичаєве право: правові норми про вбивства, правові норми про тілесні пошкодження, правові норми про образи, правові норми про порушення права власності. Цей документ зберігає, хоча й зі значними обмеженнями, архаїчне право кровної помсти за вбивство. Предметом правового захисту тут виступає життя, тілесна недоторканість, честь дружинної знаті.

Статті «Правди Ярослава» врегульовували також порядок відшкодування потерпілим у разі порушення права власності на челядь, коней, зброю, одяг та інше майно, порядок повернення їх господарю. Про високий рівень правової культури у Київській державі свідчать відмежування права власності та права володіння, а також питання про правове становище челяді і холопів, про спадкоємство, про земельну власність.

У 50-60-ті рр. XI ст. сини Ярослава Ізяслав, Всеволод і Святослав доповнили «Правду Ярослава». Усі зміни і доповнення стосувалися захисту князівського маєтку та князівської земельної власності. Найголовнішими досягненнями «Правди Ярославичей» були, з одного боку, скасування кровної помсти і заміна її системою грошових стягнень, з іншого – спрямування штрафу не до потерпілих, а до державної скарбниці.

«Покон вірний» – це статті «Правди», які стосуються розподілу надходжень від продажу та вир між князем, мечниками, вірниками, церквою, а також натуральної чи грошової винагороди, яку повинен отримати вірник при вилученні вири. «Уроці мостникам» містить «урок», тобто табель про оплату ремонту міських мостових.

Просторова Правда була складена у XII ст. Вона об'єднала вже систематизовані правові норми, що набули чинності за доби Ярослава і Ярославичів та Устав Володимира Мономаха, якій містить норми, що регулюють боргові зобов'язання і кабальні відносини, соціальні відносини у вотчинах, питання спадкоємства, діяльність судово-адміністративного апарату, окремих посадових осіб і судочинство, правовий стан холопів.

«Руська Правда» мала життєво важливе значення і застосовувалась у відповідності з правовими поглядами і правовою свідомістю українського народу. Вона вплинула на подальший розвиток його правового виховання. На основі цього документа в правосвідомості народу в процесі правового навчання формувалося поняття закону, законності, правової держави.

До того як виникло писане право, в українських землях побутувало «звичаєве право». Воно ґрунтувалося на моральній силі народних звичаїв, які впродовж багатьох віків зберігали свою сталість, історико-культурну й національну цілісність. Аналізуючи феномен «звичаєвого права» з погляду його національної специфіки як вияву певної етнічної ментальності, відомий у минулому дослідник історії українського права А. Яковлев пише: «Норми неписаного, звичаєвого права зберігаються в народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуття правди й свідомості обов'язку поступати так, як вказують звичаї» [6].

Він же з'ясовує «кодовий» або, якщо висловлюватися мовою семіотики, «знаковий» механізм побутування й ретрансляції «звичаєвого права», що завжди має свій специфічно-етнографічний, а не лише культурологічний аспект. Таким «кодовим механізмом», що забезпечував правове виховання українських громадян виступала стабільна обрядова форма, що звалася «чином» і мета якої полягала в тому, щоб «шляхом різноманітних зовнішніх актів зафіксувати в народній пам'яті правовий чин, а разом з ним і правову норму, яку цей чин здійснював. З часом правові обряди шляхом постійного повторення в однаковій зовнішній формі набирають такого ж значення, як і звичаєві норми, що їх вони супроводжують і засвідчують, та перетворюються на символи права: порушення або невиконання звичаєвих обрядів вважається за порушення норм звичаєвого права [7].

Правове навчання українського народу здійснювалось з урахуванням двох традицій права, які доповнювали одна одну, відрізняючись формальними, а не змістовними ознаками: це були норми звичаєвого й писаного права. Вони належали до системи християнської культури і, особливо «писане право», зазнавали відповідних впливів ззовні, з боку тих народів, з якими доводилося мати справу. Разом з тим, на національній основі тради-

ційної української культури виникло «звичаєве право», яке значною мірою забезпечувало вплив правових норм на процес правового навчання українського народу.

Таким чином, Київська Русь завдяки творчому засвоєнню отриманих від Візантії християнства і античного спадку досягла високого рівня розвитку правового навчання. У період її існування склалися глибокі історичні традиції правового навчання, що сприяло розвитку духовно-культурних цінностей східнослов'янської цивілізації.

Література:

1. Повесть временных лет. – СПб., 1999. – С. 53.
2. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) / М. Д. Ярмаченко, Н. П. Калениченко, С. І. Гончаренко та ін. – К., 1991. – С. 14.
3. Цыпин В. А. Церковное право. – М., 1994. – С. 75.
4. Повесть временных лет. – СПб., 1999. – С. 66.
5. Рогов В. А., Рогов В. В. Образование и юридическая традиция в первые десятилетия русского христианства // Право и образование. – 2005. – № 3. – С. 207.
6. Лашенко Р. До історії українського права // Хроніка – 2000. – Вип. 27 – 28. – С. 36.
7. Так само.